
INWAZJA SOWIECKA NA POLSKĘ W 1939 ROKU

Wybór tekstów źródłowych
wraz z propozycjami metodycznymi
dla nauczycieli przedmiotów
humanistycznych

Wybór i opracowanie
Andrzej Kryński

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ
Oddział w Warszawie

INWAZJA SOWIECKA NA POLSKĘ W 1939 ROKU

Rocznica ataku Armii Czerwonej na Polskę w 1939 r. skłania do szerszego omówienia w trakcie szkolnych zajęć przyczyn, przebiegu i skutków sowieckiej inwazji.

Niniejszy wybór tekstów źródłowych przygotowany został przede wszystkim z myślą o nauczycielach i edukatorach prowadzących zajęcia z młodzieżą.

Zamieszczone poniżej materiały mogą stanowić cenną pomoc dydaktyczną na lekcjach historii, języka polskiego, w trakcie zajęć wychowawczych związanych z kształtowaniem postaw patriotycznych, a także podczas zajęć dodatkowych i kółek zainteresowań. Materiały mogą służyć również samym uczniom, przygotowującym własne referaty i prezentacje lub uczącym się do egzaminów. Do poprawnego zrozumienia poniższych materiałów wymagana jest jedynie podstawowa znajomość historii Polski i dziejów powszechnych okresu międzywojennego.

Wybór tekstów źródłowych, który oddajemy do Państwa dyspozycji, został zebrany i opracowany na podstawie materiałów publikowanych już wcześniej w polskich wydawnictwach. Przy każdym z zamieszczonych tekstów zawarta jest informacja o miejscu pierwotnej publikacji. Zostały one wzbogacone ponadto o krótkie komentarze historyczne i przykładowe pytania, które można wykorzystać podczas zajęć z uczniami. Poszczególne materiały zostały tak opracowane, aby można było z nich korzystać niezależnie od pozostałych.

Błędy językowe lub archaizmy pozostawiono w wersji oryginalnej. Poprawiono jedynie interpunkcję. Pozostawiono powszechnie znane skróty, a trudniejsze z nich rozwinięto w przypisach. Oddzielnego komentarza wymaga użycie terminów: „sowiecki” i „radziecki” w niniejszej publikacji. Konsekwentnie posługujemy się najczęściej używanym obecnie terminem „sowiecki”, stosowanym powszechnie już przed II wojną światową oraz w środowisku polskiej emigracji politycznej po 1945 r. W cytowanych tekstach, zgodnie z materiałem źródłowym, zazwyczaj używany jest jednak termin „radziecki”, promowany dawniej przez władze komunistycznej Polski. Ponadto autorzy relacji często określają żołnierzy sowieckich mianem „bolszewików”.

Dokumenty, w większości przypadków, cytowane są we fragmentach. Wszelkie niejasności lub trudniejsze z punktu widzenia ucznia kwestie zostały objaśnione w komentarzach historycznych bądź w przypisach.

Andrzej Kryński

Komentarz historyczny

W wyniku długich rokowań w lipcu 1932 r. Rzeczpospolita i Związek Sowiecki podpisały w Moskwie traktat o nieagresji na okres minimum trzech lat. W maju 1934 r. układ przedłużono. Od tej pory miał obowiązywać co najmniej do 31 grudnia 1945 r.

Pytania

- 1 ► Które państwa zawarły traktat?
- 2 ► W jaki sposób obie strony zamierzały rozwiązywać przyszłe wzajemne spory?
- 3 ► Jakich konkretnie działań traktat zakazywał obu stronom?

UKŁAD O NIEAGRESJI MIĘDZY POLSKĄ A ZWIĄZKIEM SOWIECKIM, 25 LIPCA 1932 R.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej z jednej strony i Centralny Komitet Wykonawczy¹ Związku Socjalistycznych Republik Rad z drugiej.

Ożywieni pragnieniem utrwalenia istniejącego między ich krajami pokoju i przekonani o tym, że utrzymanie pokoju między nimi jest wybitnym czynnikiem w dziele utrzymania pokoju powszechnego; [...] Przekonani, że pokojowe załatwianie sporów międzynarodowych i usuwanie wszystkiego, co mogłoby się sprzeciwiać normalnemu stanowi stosunków między Państwami, jest najpewniejszym środkiem do osiągnięcia zamierzonego celu; [...].

Postanowili zawrzeć niniejszy Traktat [...] i wyznaczili w tym celu swych Pełnomocników² [...].

Którzy po wymianie swych pełnomocnictw, [...] zgodzili się na następujące postanowienia:

[...] Obie umawiające się Strony, stwierdzając, że wyrzekły się wojny jako narzędzia polityki narodowej w ich wzajemnych stosunkach, zobowiązują się wzajemnie do powstrzymywania się od wszelkich działań agresywnych lub od napaści jedna na drugą zarówno samodzielnie, jak łącznie z innymi mocarstwami.

[...] W razie gdyby jedna z Umawiających się Stron została napadnięta przez państwo trzecie [...], druga Umawiająca się Strona obowiązuje się nie udzielać ani bezpośrednio, ani pośrednio, pomocy i poparcia państwu napadającemu przez cały czas trwania zatargu. [...]

Każda z umawiających się Stron obowiązuje się nie brać udziału w żadnych porozumieniach z punktu widzenia agresji jawnie dla drugiej Strony wrogich.

(cyt. za: *Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów 17 września 1939*, t. 1: *Geneza i skutki agresji*, wybór i oprac. C. Grzelak, S. Jaczyński, E. Kozłowski, Warszawa 1994, s. 376-378).

1 W tamtym czasie był to formalnie najwyższy organ władzy w Związku Sowieckim.
2 Pełnomocnikami stron byli: Stanisław Patek (strona polska) i Nikołaj Krestinski (strona sowiecka).

Komentarz historyczny

23 sierpnia 1939 r. Związek Sowiecki i III Rzesza, ku zaskoczeniu opinii publicznej i rządów innych państw, zawarły pakt o nieagresji. Powszecznie jest on nazywany paktem Ribbentrop–Mołotow, od nazwisk dwóch polityków – Joachima von Ribbentropa, ministra spraw zagranicznych Niemiec, i Wiaczesława Mołotowa, ludowego komisarza spraw zagranicznych ZSRS, którzy podpisali ten dokument w imieniu swoich rządów. Do oficjalnego paktu dołączony został, obszernie cytowany poniżej, tajny protokół dodatkowy. Jego podpisanie było wstępem do agresji niemieckiej i sowieckiej na Polskę we wrześniu 1939 r. oraz późniejszego podziału opanowanych ziem Rzeczypospolitej między oba mocarstwa.

Pytania

- 1 ▶ Dlaczego pakt Ribbentrop–Mołotow możemy uznać za jedną z przyczyn wybuchu II wojny światowej?
- 2 ▶ Z jakiego powodu obu stronom paktu zależało na zachowaniu protokołu dodatkowego w ścisłej tajemnicy?
- 3 ▶ Czy opinia władz i mieszkańców Polski miała być brana pod uwagę przy rozgraniczaniu sfer wpływów III Rzeszy i ZSRS?
- 4 ▶ Na czym w praktyce miało polegać wspomniane w tekście „rozgraniczenie sfer wspólnych interesów” Niemiec i ZSRS w Polsce?

TAJNY PROTOKÓŁ DODATKOWY DO PAKTU RIBBENTROP–MOŁOTOW, 23 SIERPNI 1939 R.

Przy podpisaniu paktu o nieagresji między Rzeszą Niemiecką a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich niżej podpisani pełnomocnicy obu stron przedyskutowali w ścisłej poufnej wymianie zdań sprawę rozgraniczenia sfer wspólnych interesów obu stron w Europie Wschodniej. Wymiana ta doprowadziła do następującego wyniku: [...]

Na wypadek terytorialno-politycznego przekształcenia terytoriów wchodzących w skład Państwa Polskiego granica sfery interesów Niemiec i ZSRR przebiegać będzie w przybliżeniu linią rzek Narwi, Wisły, Sanu.

Kwestia, czy w interesie obu stron uznane będzie za pożądane utrzymanie niepodległego Państwa Polskiego i jakie będą granice tego państwa, może zostać definitywnie wyjaśniona dopiero w ciągu dalszego rozwoju wypadków politycznych.

W każdym razie oba Rządy rozwiążą kwestię tę na drodze przyjacielskiego wzajemnego porozumienia. [...]

Protokół ten utrzymywany będzie przez obie strony w ścisłej tajemnicy.

(cyt. za: Katyń. Dokumenty zbrodni, t. 1: Jeńcy nie wypowiedzianej wojny, sierpień 1939 – marzec 1940, red. i oprac. W. Materski i in., Warszawa 1995, s. 66–67)

Komentarz historyczny

Notę skierował do polskiego ambasadora w Związku Sowieckim Wacława Grzybowskiemu ludowy komisarz spraw zagranicznych ZSRS Wiczesław Mołotow. Dokument dostarczył nad ranem 17 września 1939 r. polskiemu dyplomacie zastępcy komisarza Władimir Potiomkin, ale Grzybowski odmówił przyjęcia pisma. Ambasador słusznie oburzony był treścią noty, w tym zawartymi w niej licznymi przekłamaniami oraz faktem złamaniem przez ZSRS polsko-sowieckiego paktu o nieagresji z 1932 r.

Pytania

- 1 ▶ Jakie nieprawdziwe informacje o sytuacji na ziemiach polskich nad ranem 17 września 1939 r. zostały zawarte w nocie dyplomatycznej Wiczesława Mołotowa?
- 2 ▶ Jak władze Związku Sowieckiego uzasadniały wkroczenie Armii Czerwonej na terytorium Rzeczypospolitej?
- 3 ▶ Jak myślisz, dlaczego w dokumencie mowa jest o tym, że oddziały sowieckie „przekroczyły granicę”, a nie ma mowy o rozpoczęciu wojny z Polską?
- 4 ▶ Jaką przyczynę wybuchu wojny niemiecko-polskiej w 1939 r. podaje autor dokumentu?

NOTA DYPLMATYCZNA WICZESŁAWA MOŁOTOWA SKIEROWANA 17 WRZEŚNIA 1939 R. DO AMBASADORA POLSKIEGO W ZSRS WACŁAWA GRZYBOWSKIEGO

Wojna polsko-niemiecka ujawniła wewnętrzne bankructwo państwa polskiego. W ciągu dziesięciu dni operacji wojennych Polska utraciła wszystkie swoje rejony przemysłowe i ośrodki kulturalne. Warszawa przestała istnieć jako stolica Polski. Rząd polski rozpadł się i nie przejawia żadnych oznak życia. Oznacza to, iż państwo polskie i jego rząd faktycznie przestały istnieć. Wskutek tego traktaty zawarte między ZSRR a Polską utraciły swą moc. Pozostawiona sobie samej i pozbawiona kierownictwa, Polska stała się wygodnym polem działania dla wszelkich poczynań i prób zaskoczenia, mogących zagrozić ZSRR. Dlatego też rząd radziecki, który zachowywał dotąd neutralność, nie może pozostać dłużej neutralnym w obliczu tych faktów.

Rząd radziecki nie może również pozostać obojętnym w chwili, gdy bracia tej samej krwi, Ukraińcy i Białorusini, zamieszkujący na terenie Polski i pozostawieni swemu losowi, znajdują się bez żadnej obrony.

Biorąc pod uwagę tę sytuację, rząd radziecki wydał rozkazy naczelnemu dowództwu Armii Czerwonej¹, aby jej oddziały przekroczyły granicę i wzięły pod obronę życie i mienie ludności Zachodniej Ukrainy² i Zachodniej Białorusi³.

Rząd radziecki zamierza jednocześnie podjąć wszelkie wysiłki, aby uwolnić lud polski od nieszczęsnej wojny, w którą wpędzili go nierozumni przywódcy, i dać mu możliwość egzystencji w warunkach pokojowych.

(cyt. za: „Karta” 2007, nr 51, s. 50)

- 1 Armia Czerwona (właściwie: Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona) – powszechnie używane, także w oficjalnych dokumentach, określenie sił zbrojnych ZSRS.
- 2 Zachodnia Ukraina – tutaj: propagandowe, sowieckie określenie na południowo-wschodnie tereny II Rzeczypospolitej, zamieszkane także przez ludność ukraińską.
- 3 Zachodnia Białoruś – tutaj: propagandowe, sowieckie określenie na północno-wschodnie tereny II Rzeczypospolitej, zamieszkane także przez ludność białoruską.

Komentarz historyczny

Marszałek Edward Rydz-Śmigły podczas wojny obronnej w 1939 r. pełnił funkcję Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych. W związku z atakiem sowieckim wydał 17 września 1939 r. rozkaz dotyczący stosunku Wojska Polskiego do wkraczających sił ZSRS. Rozkaz wywołał znaczną dezorientację wśród polskich dowódców i żołnierzy. Następnego dnia Edward Rydz-Śmigły opuścił teren Rzeczypospolitej i udał się do sąsiedniej Rumunii, z którą Polska miała podpisany sojusz.

ROZKAZ

NACZELNEGO WODZA POLSKICH SIŁ ZBROJNYCH MARSZAŁKA EDWARDA RYDZA-ŚMIGŁEGO W SPRAWIE STOSUNKU DO ATAKUJĄCYCH POLSKĘ WOJSK SOWIECKICH, 17 WRZEŚNIA 1939 R.

Sowiety wkroczyły. Zarządzam ogólne wycofanie na Rumunię i Węgry najkrótszymi drogami. Z bolszewikami nie walczyć, chyba [że] w razie natarcia w z ich strony albo próby rozbrojenia [naszych] oddziałów. Zadanie Warszawy i miast, które miały się bronić przed Niemcami – bez zmian. Miasta, do których podejść bolszewicy, powinny z nimi pertraktować w sprawie wyjścia garnizonów¹ do Węgier lub Rumunii.

(cyt. za: *Rozkazy Naczelných Wodców Polskich Sił Zbrojnych 1939–1945*, t. 1: *Rozkazy do żołnierzy*, oprac. A.K. Kunert, Warszawa 2002, s. 27)

Pytania

- 1 ► Jak sądzisz, dlaczego Naczelný Wódz nakazał Wojsku Polskiemu unikać walk z Sowietami?
- 2 ► W jakich sytuacjach polscy żołnierze, zgodnie z rozkazem Naczelnego Wodza, mogli podjąć walkę z Armią Czerwoną²?
- 3 ► Jaki mógł być cel wycofania wojsk polskich do sojuszniczej Rumunii i sąsiednich Węgier?
- 4 ► Co mogli czuć polscy żołnierze i ludność cywilna, czytając rozkaz marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego?

1 Garnizon – formacja wojskowa stacjonująca w określonym miejscu (np. w mieście).

2 Armia Czerwona (właściwie: Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona) – powszechnie używane, także w oficjalnych dokumentach, określenie sił zbrojnych ZSRS.

Komentarz historyczny

Atakujące Polskę wojska sowieckie w pierwszej kolejności napotykały na opór jednostek Korpusu Ochrony Pogranicza, formacji zbrojnej utworzonej w celu ochrony wschodnich granic II Rzeczypospolitej. W większości przypadków oddziały KOP od dnia 17 września 1939 r. broniły się przez jakiś czas, a następnie, wobec ogromnej przewagi nieprzyjaciela, wycofywały się w kierunku zachodnim, prowadząc działania opóźniające marsz wojsk sowieckich. Wiele jednostek weszło później w skład Zgrupowania KOP i walczyło aż do rozproszenia formacji 1 października 1939 r. po bitwie pod Wytycznem.

Pytania

- 1 ▶ Ile razy polscy obrońcy strażnicy odpierali ataki sowieckie?
- 2 ▶ Jakie mogły być przyczyny braku strat wśród polskiej załogi obrony strażnicy?
- 3 ▶ Dlaczego dowódca polskiej strażnicy zdecydował się na wycofanie z zajmowanych pozycji?
- 4 ▶ Jak sądzisz, dlaczego autor wspomnień tak dokładnie pamięta wydarzenia sprzed ponad 50 lat?

WSPOMNIENIA

WŁADYSŁAWA JACIŃSKIEGO,
W 1939 R. CZTERNASTOLETNIEGO
MIESZKAŃCA PRZYGRANICZNEGO
POWIATU SARNY, SPISANE W 1990 R.

Po południu 16 września 1939 r. na stacji Snowidowicze¹ po stronie sowieckiej odległej od naszej miejscowości około 1 km można było zauważyć podjeżdżające pociągi, zgrzyt rozładowywanego sprzętu, rżenie koni itp. przez całą noc. [...]

17 września 1939 r. około godz. 7.00 Armia sowiecka ruszyła w kierunku granicy [polskiej] ogromną masą. Dowódca naszej strażnicy² najprawdopodobniej przewidział ten atak, gdyż umieścił dwa ręczne karabiny maszynowe około 200 m od granicy na brogu³ [...] z czterema żołnierzami z czynnej służby [...]. Z brogu i od pozostałych żołnierzy posypał się siarczasty ogień w kierunku nawaty, która ruszyła przesmykiem między jednym lasem a drugim, w dół do biegnącej rzeczki. Nawata zaczęła się przeredzać, natarcie po krótkotrwałym ogniu załamało się.

Po kilkunastu minutach z krzykiem *hurra!* ruszyło ponownie natarcie. Na skutek silnego i ciągłego ostrzału ze strony polskiej, natarcie ponownie załamało się. Upiętnęło znowu kilkanaście minut, gdy nawata bolszewicka ruszyła do [...] natarcia. Ogień z obydwu stron był bardzo silny, jednak na skutek wielkiej przewagi liczebnej, bolszewicy pomimo wielkich strat szli do przodu. Dowódca strażnicy zmuszony był do wycofania się z własnym oddziałem, zabierając karabiny maszynowe i centralkę telefoniczną. Nikt [z polskiej strony] nie dostał się do niewoli, jak również nikt nie został zabity ani ranny. Walka do momentu zajęcia naszej miejscowości przez bolszewików trwała ponad godzinę. Dowódca strażnicy we względu na dobrą znajomość terenu wycofał się, dołączając do 18 batalionu KOP w Rokitnie⁴. [...]

Po zajęciu naszej miejscowości ludność rdzennie sowiecka opowiadała, że po zakończeniu walki bolszewicy od godz. 7.00 do godz. 12.00 wozili zabitych i rannych do najbliższego miasteczka Olewsk⁵, leżącego po stronie sowieckiej. Miałem wówczas 14 lat, ale dzień ten zapamiętałem na całe życie.

(cyt. za: R. Szawłowski, *Wojna polsko-sowiecka 1939*, t. 2, Warszawa 1996, s. 118-119)

- 1 Snowidowicze – stacja kolejowa na terenie ZSRS przy granicy z Rzeczypospolitą.
- 2 Strażnica (budynek obronny) Korpusu Ochrony Pogranicza.
- 3 Bróg – daszek, pod którym przechowuje się siano.
- 4 Batalion Korpusu Ochrony Pogranicza „Rokitno”, którego częścią była załoga opisanej w tekście strażnicy.
- 5 Olewsk – niewielkie miasto, które od 1921 r. znajdowało się na terenie ZSRS blisko granicy z Polską.

Komentarz historyczny

RELACJA

HENRYKA CZARKOWSKIEGO,
MIESZKAŃCA BARANOWICZ,
17 WRZEŚNIA 1939 R.

W okresie międzywojennym Baranowicze były miastem powiatowym w województwie nowogródzkim na wschodzie II Rzeczypospolitej. Wśród mieszkańców miasta i okolic była spora grupa osób o poglądach komunistycznych, zwolenników ZSRS. Niestety podobna sytuacja miała miejsce w niektórych innych rejonach wschodniej Rzeczypospolitej. Baranowicze, z racji bliskości granicy sowieckiej, zostały opanowane przez nieprzyjaciela już 17 września 1939 r., a więc w pierwszym dniu inwazji.

Pewnego razu wieczorem podeszliśmy pod bramę triumfalną, którą już w tym czasie wybudowano na cześć wkraczącej Armii Czerwonej¹.

Bram takich było parę, szczególnie przy wjazdach do miasta. Były to konstrukcje drewniane, dość wysokie, przystrojone jedliną², różnobarwnymi wstęgami, na niektórych wisały portrety Stalina³, inne wieńczyła ogromna, wycięta z czerwonego szkła, pięcioramienna gwiazda⁴.

Kieda tak szliśmy spokojnie do domu o wczesnej szarówce, nikomu nie wadząc, podeszło do nas dwóch milicjantów⁵ ukrytych z boku takiej bramy, Mało, że zaczęli się czepiać – kazali nam kilkakrotnie zawracać, a za każdym razem zdejmować czapki. Grozili pobiciem i groźnie kierowali swoje karabiny w naszą stronę. Byli to dwaj młodzi Żydkiwie⁶, po cywilnemu, ale z czerwonymi opaskami.

Kiedy zadawaliśmy pytania, co oznaczają ich gesty i słowa oraz po co mamy zdejmować czapki, skwitowali nas krótko: *Milczcie, wy parszywe Polaczki*⁷. [...], *zdejmujcie wasze czapki przed radziecką gwiazdą...*

Diabli wiedzieli, co im mogło przyjść do głowy. Karabiny na pewno były naładowane. Wokół ni psa z kulawą nogą, pustka, nikt nie przechodził, więc tak nas przegnali tam i z powrotem parę razy. My czapkowaliśmy⁸. Na koniec kazali iść precz.

(cyt. za: „Karta” 2007, nr 51, s. 59)

Pytania

- 1 ▶ Jak wyglądały bramy triumfalne, które zbudowała część mieszkańców Baranowicz?
- 2 ▶ Jak uważasz, dlaczego niektórzy mieszkańcy Baranowicz zdecydowali się zbudować bramy triumfalne dla wkraczących wojsk sowieckich?
- 3 ▶ Z jakiego powodu milicjanci żądali od spotkanych przechodniów kłania się przed pięcioramienną gwiazdą czerwoną?
- 4 ▶ Dlaczego Henryk Czarkowski, autor relacji, nie chciał kłaniać się „przed radziecką gwiazdą” i robił to tylko pod przymusem?

1 Armia Czerwona (właściwie: Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona) – powszechnie używane, także w oficjalnych dokumentach, określenie sił zbrojnych ZSRS.

2 Jedlina – świeżo zerwane gałęzie jodły.

3 Józef Stalin (1878–1953) – dyktator, przywódca ZSRS, współodpowiedzialny za wybuch II wojny światowej, winny śmierci milionów ludzi różnych narodowości, w tym także obywateli Związku Sowieckiego.

4 Czerwona pięcioramienna gwiazda – jeden z głównych symboli Związku Sowieckiego i komunizmu, a także wielu powojennych państw zależnych od ZSRS.

5 Milicja – zazwyczaj ochotnicza organizacja zbrojna lub paramilitarna, działająca lokalnie, powołana aby zapewnić porządek lub samoobronę.

6 Żydkiwie – tutaj: obraźliwe określenie ludności pochodzenia żydowskiego.

7 Polaczki – tutaj: obraźliwe określenie ludności pochodzenia polskiego.

8 Czapkować – zdejmować przed kimś lub czymś czapkę, kłaniać się.

Komentarz historyczny

Sowieci rozpoczęli szturm Wilna 18 września 1939 r., czyli drugiego dnia po dołączeniu ZSRS do wojny przeciw Polsce. Odległe o około 150 km od wschodniej granicy miasto nie było należycie przygotowane do obrony. Pomimo spontanicznego zapału mieszkańców, w tym młodzieży harcerskiej, obronę komplikowało niezdecydowanie polskich dowódców wojskowych. W rezultacie działania militarne w Wilnie miały przede wszystkim charakter osłonowy dla wycofujących się żołnierzy, a samo miasto Sowieci zdobyli już 19 września 1939 r.

WSPOMNIENIA PROF. WITOLDA STANIEWICZA Z ZAJĘCIA WILNA PRZEZ WOJSKA SOWIECKIE, 19 WRZEŚNIA 1939 R.

[...] wojska sowieckie po dość ożywionej strzelaninie z czołgów i karabinów maszynowych zajęły całkowicie Wilno. Do miasta wkroczyły, oprócz kilkudziesięciu czołgów, dość liczne oddziały piechoty i kawalerii [...]. Żołnierze w rozmowach z ludnością mówili, że idą na Niemców, żeby nam pomóc. Po paru dniach urzędowania [sowieckich] władz wojskowych [...] zjechało do Wilna NKWD¹ oraz przyszły oddziały [...] straży granicznej, które zajęły gmach byłych sądów [...]. Urzędowanie rozpoczęły od zapraszania na konferencje poszczególnych [miejscowych] działaczy² [...], u których informowały się o życiu miasta, zwłaszcza w dziedzinie społecznej i politycznej, rozpytując przede wszystkim o wpływo- we i mające zaufanie wśród społeczeństwa wileńskiego osoby.

(cyt. za: G. Łukomski, *W obronie Wilna i Grodna [w:] Bitwy września 1939 roku: materiały z VI seminarium historyków polskich działań obronnych 1939 r.*, Koszalin, 10–11 listopada 1989 r., cz. 1: *W obronie Kresów Wschodnich*, Koszalin 1993, s. 48)

Pytania

- 1 ▶ Jak sądzisz, dlaczego żołnierze sowieccy niezgodnie z prawdą informowali mieszkańców Wilna, że przyszli im z pomocą w walce z Niemcami?
- 2 ▶ Jaki był cel rozmów prowadzonych przez Sowietów z niektórymi mieszkańcami miasta w gmachu zajętego sądu?
- 3 ▶ Jak uważasz, dlaczego funkcjonariusze sowieccy dopytywali miejscowych „działaczy” o osoby szczególnie dotąd wpływowe w mieście?

1 NKWD – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych ZSRS; centralny organ państwa sowieckiego, teoretycznie powołany, by strzec porządku w państwie, a w praktyce odpowiedzialny za represje władz wobec przeciwników politycznych, własnych obywateli i osób spoza ZSRS. NKWD stał się symbolem przestępstw, masowych mordów, deportacji ludności i innych zbrodni sowieckich. W dyspozycji NKWD były różnego rodzaju jednostki o charakterze policyjnym, a kontroli Komisariatu podlegały różne instytucje.

2 W tym wypadku chodzi przede wszystkim o tych mieszkańców Wilna, którzy sympatyzowali z ideologią komunistyczną i władzą sowiecką.

Komentarz historyczny

FRAGMENT LISTU, KTÓRY 8 PAŹDZIERNIKA 1939 R. WYŚLAŁ PROKURATOR WOJSKOWY 6. ARMII SOWIECKIEJ DO JÓZEFA STALINA, PRZYWÓDCY ZSRS

Sowiecka 6. Armia wchodziła w skład sił atakujących od 17 września 1939 r. południowo-wschodnie tereny II Rzeczypospolitej. Prokuratorzy wojskowi mieli za zadanie czuwać nad przestrzeganiem prawa przez żołnierzy walczących w poszczególnych formacjach zbrojnych. Fragmenty listu pomogą nam poznać problemy związane z dyscypliną w szeregach wojsk sowieckich. Cytowany list dotyczy między innymi wydarzeń z września 1939 r. Gorliwość prokuratora, który napisał list osobiście do Józefa Stalina, była czymś wyjątkowym w tamtym czasie⁴.

Rozporządzając informacjami o szczególnej wadze politycznej i państwowej, uważam za swój partyjny obowiązek poinformować Was o jaskrawych faktach ogromnej samowoli i przestępczych działaniach ze strony całego szeregu dowódców i oficerów politycznych z [różnych] oddziałów, a szczególnie [oficerów] 2. Korpusu [Kawalerii], popełnionych [w czasie] działań bojowych na terenach Ukrainy Zachodniej¹. [...]

21 września 1939 roku Rada Wojskowa 6. Armii [...] przyjęła w trybie samosądu² jawnie przestępczą uchwałę o rozstrzelaniu 10 ludzi [...].

Również poważnym problemem jest maruderstwo³ i niegodne zachowanie części dowódców, oficerów politycznych i szeregowców ograbiających jeńców wojennych, uciekinierów i ludność z wartościowych rzeczy – zegarków, mienia, żywności. [...]

Takie postępowanie kadry kierowniczej jednostek zdecydowanie sprzyjało wciąganiu szeregowych i podoficerów do kradzieży i maruderstwa. [...]

Prokuratura wojskowa [...] prowadziła zdecydowaną i bezwzględną walkę z wymienionymi wyżej przestępstwami. Dziesiątki żołnierzy zostało skazanych na kary więzienia, a nawet na rozstrzelanie. Jednakże nasze wyroki nie dały większych efektów, ponieważ dowództwo armii nie powiadamiało o nich konsekwentnie i na czas żołnierzy, dowódców i oficerów politycznych.

(cyt. za: C. Grzelak, *Represje i przestępstwa sowieckie w trakcie działań wojennych na terytorium Polski od 17 września 1939 roku* [w:] *Polska 1939-1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009, s. 210-212).

Pytania

- 1 ▶ Jakich przestępstw wobec ludności Rzeczypospolitej dopuszczali się żołnierze sowieccy?
- 2 ▶ Jak opisana w liście postawa dowódców 6. Armii mogła wpływać na podległych jej żołnierzy?
- 3 ▶ Dlaczego prokuratora wojskowi nie była w stanie skutecznie walczyć z przestępczością wśród sowieckich żołnierzy?
- 4 ▶ Jak uważasz, dlaczego prokuraturze wojskowej zależało na ukaraniu winnych?

1 Zachodnia Ukraina – tutaj: propagandowe, sowieckie określenie na południowo-wschodnie tereny II Rzeczypospolitej, zamieszkałe także przez ludność ukraińską.

2 Samosąd – samowolne, bezprawne ukaranie jakiejś osoby lub grupy osób.

3 Maruderstwo – zjawisko odłączania się żołnierzy od swoich jednostek, często w celach rabunkowych.

4 C. Grzelak, *Represje i przestępstwa sowieckie w trakcie działań wojennych na terytorium Polski od 17 września 1939 roku* [w:] *Polska 1939-1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009, s. 210.

Komentarz historyczny

RELACJA GRAŻYNY LIPIŃSKIEJ, NAUCZYCIELKI I ORGANIZATORKI OBRONY GRODŃA, Z DNIA 20 WRZEŚNIA 1939 R.

Przed wojną Grodno było jednym z najlepiej przygotowanych do obrony miast Rzeczypospolitej. Po niemieckim ataku na Polskę część sił grodzieńskich skierowano jednak w inne rejony, a niemieckie bombowce już 1 września 1939 r. zniszczyły znaczne zapasy broni i amunicji w Grodnie. Początkowo przygotowywano miasto do obrony przed wojskami III Rzeszy. W wyniku sowieckiego ataku na Polskę część dowódców wraz z prezydentem miasta zważyła w możliwość jego obrony przed Sowiecami i opuściła Grodno. Mieszkańcy zaś i część pozostałego na miejscu wojska postanowili podjąć nierówną walkę z agresorem.

Mężczyźni, kobiety, dzieci, cywile i pozostałe w mieście grupki żołnierzy i oficerów – wszyscy razem. Nie ma czasu na sen i odpoczynek, nie ma w sercu miejsca na strach, na skargę, na zwątpienie – jest tylko wspólna wola: „Bronić się!”.

Na czele obrony miasta staje jego stary wiceprezydent, Roman Sawicki¹. Pierwszym naszym odruchem jest kopanie okopów i zapór przeciwczołgowych. Na wezwania powtarzane przez megafony zbierają się tysięczne rzesze ludzi z łopatami. Kopimy rowy i stawiamy zapory na wszystkich możliwych drogach wiodących do miasta. Nie mamy przecież wywiadu, nie wiemy, z jakiej strony i który z dwóch wrogów na nas uderzy.

(cyt. za: „Karta” 2007, nr 51, s. 66)

Pytania

- 1 ▶ Kto stanął na czele obrony Grodna we wrześniu 1939 r.?
- 2 ▶ W jaki sposób mieszkańcy i pozostali w mieście żołnierze przygotowywali się do obrony?
- 3 ▶ Jakich „dwóch wrogów” ma na myśli autorka relacji?
- 4 ▶ Jak myślisz, dlaczego mieszkańcy Grodna wraz z pozostałymi na miejscu żołnierzami zdecydowali się bronić miasta?

1 Roman Sawicki (1888–1942) – wiceprezydent Grodna w latach 1934–1939.

Komentarz historyczny

Zdobycie Grodna okazało się niezwykle trudnym zadaniem dla wojsk sowieckich. Naprzeciw atakujących stanęli zdeterminowani mieszkańcy miasta wspierani przez pozostałych w mieście polskich żołnierzy. Mimo przeważającej siły wroga Grodno broniło się przez trzy dni. Do sukcesów obrońców należy zaliczyć między innymi zniszczenie wielu sowieckich czołgów, atakujących miasto.

Pytania

- 1 ▶ Jaki skutek odniosło ostrzeliwanie czołgu z karabinu maszynowego?
- 2 ▶ W jaki sposób, wspomniany w tekście plutonowy zniszczył sowiecki czołg?
- 3 ▶ Jakie były szczególnie niebezpieczne momenty opisanej walki obrońców Grodna z sowieckim czołgiem?

RELACJA

BRUNONĄ HLEBOWICZA,
MIESZKAŃCA GRODNA, UCZESTNIKA
OBRONY MIASTA W 1939 R.

Wyszliśmy na szosę [...] i z daleka, w dali zobaczyliśmy sylwetkę czołgu, z którego wyszli tankiści¹ i coś tam majstrowali. Przechodząc koło koszar budynku, spostrzegłem w bramie młodego żołnierza, któremu wskazałem, że to jest czołg sowiecki i jeżeli mają w koszarach ciężki karabin maszynowy, żeby przyszedli nam z pomocą, gdyż zaczniemy czołg otaczać i ostrzeliwać.

Zalegliśmy z Tadkiem, ukryci za lekkim wzniesieniem, i rozpoczęliśmy ostrzeliwanie tankistów. Wkrótce tankiści weszli do czołgu i czołg ruszył szosą w naszym kierunku. [...] Kiedy czołg wjeżdżał na szosę prowadzącą wprost już w kierunku mostu do miasta, został ze wszystkich stron ostrzelany ogniem, co prawda tylko karabinów ręcznych. Niemniej jednak zatrzymał się.

Jeden z obrońców [...] przyłgnął do skosu rowu i małymi posunięciami, z butelką benzyny w ręku, wciąż posuwał się naprzód w kierunku czołgu. Czołg spostrzegł to i skierował lufę działa w jego kierunku. Niemniej jednak atakowany ogniem karabinów ręcznych ze wszystkich stron, zdaje się, że stracił orientację.

Tymczasem moja prośba o ciężki karabin maszynowy została spełniona. Trzech młodych żołnierzy, na jakimś wózku, przybyli z karabinem maszynowym, ustawili go i kilkoma seriami podziurawili jak sito podwozie czołgu. Czołg jednak ostrzeliwał się.

Wówczas mając przed sobą szczelinę otwartą z przedniej części czołgu, postanowiłem spróbować trafić w tę szczelinę. [...] Strzeliłem, odgłosu uderzenia kuli o czołg nie słyszałem, natomiast szczelina została gwałtownie zamknięta przez klapę od wewnątrz.

Jakimś niezrozumiałym odruchem, wszyscy atakujący raptem podnieśli się z miejsc, z okrzykiem „hurra” rzucili się ze wszystkich stron na czołg. Czołg wystrzelił z armatki i wszystko to przyłgnęło do ziemi. Ale tę chwilę wykorzystał doświadczony, odważny plutonowy, który momentalnie podczołgał się, przeskoczył przestrzeń dzielącą go w rowie od czołgu i rzucił zapaloną butelkę z benzyną na czołg. Czołg w górnej części zaczął płonąć.

(cyt. za: R. Szawłowski, *Wojna polsko-sowiecka 1939*, t. 2, Warszawa 1996, s. 59).

1 Tankista - osoba obsługująca czołg, czołgista.

Komentarz historyczny

Przedwojenny Lwów był miastem wielonarodowościowym, w którym rozwijała się kultura polska, ukraińska i żydowska. Od 1920 r. miasto pełniło funkcję stolicy województwa. We wrześniu 1939 r. Lwów bronił się przez szereg dni. Ostatecznie dowództwo obrony poddało miasto Sowiecom 22 września 1939 r. Zagwarantowali oni polskim żołnierzom, po złożeniu broni, prawo opuszczenia Lwowa i przedostania się do granic państw neutralnych. Umowy tej jednak nie dotrzykali i niedaleko za miastem pojmali oficerów Wojska Polskiego.

Pytania

- 1 ▶ Jak długo Lwów bronił się przed wojskami niemieckimi?
- 2 ▶ Jak sądzisz, skąd brała się nadzieja obrońców Lwowa, że okupacja nie potrwa długo, że „przyjdzie jakaś moc” i za kilka miesięcy Polska znów będzie wolna?
- 3 ▶ Jakie były trzy, wymienione w tekście, przyczyny poddania miasta Sowiecom?
- 4 ▶ Jak uważasz, dlaczego gen. Langner zamierzał przeprowadzić polskie wojska ze Lwowa do Rumunii i na Węgry?

RELACJA

PPŁK. KAZIMIERZA RYZIŃSKIEGO,
SZEFA SZTABU OBRONY LWOWA
W 1939 R.

Dnia 19 IX [1939 r.] rano bolszewicy stanęli pod Lwowem. Przyszli od strony wschodniej [...].

Obsada wschodniego odcinka została wzmocniona. Jest rozkaz odeprzeć bezwzględnie każdą próbę sowiecką wdarcia się do miasta. [...]

Ludzie zdają sobie sprawę z beznadziejności położenia. Teraz, kiedy bolszewicy przyszli z taką masą broni panc[ernej], kiedy pod Lwowem złączyły się ich siły z Niemcami i zacisnęły obręcz oblężniczą dokoła niego, miasto nie wytrzyma długo. Zbliża się koniec tragiczny.

Nie dziś, to jutro wejdzie ktoś do miasta, ale kto? [...] Wszyscy wierzą, że ta okupacja, której widmo zawisło nad nimi, nie potrwa długo, wierzą, że coś się stanie, że zjawią się jakieś siły, przyjdzie jakaś moc, która znowu przywróci ginącą niepodległość. Polska będzie wolna i to niedługo, na pewno w ciągu kilku najbliższych miesięcy. Teraz jednak wróg zajmie to miasto, ale kto, Niemcy, czy bolszewicy! Zależy to od nas. [...]

Generał sowiecki zapewnia uroczyście wszystkim znajdującym się we Lwowie bezpieczeństwo życia, prawo własności prywatnej, swobodę ruchu [...]. Stawiamy pytanie, [...] czy będziemy mogli pójść do Rumunii i Węgier. Tak jest, odpowiada generał, a całe jego otoczenie potakuje i kiwa głowami [...].

Gen. Langner¹ odpowiada, ciężko mu to idzie. Mówi, że Lwów mógł zdecydować, kogo wpuścić w swoje mury – Niemców czy bolszewików. Z Niemcami prowadzimy wojnę – miasto biło się z nimi zwycięsko przez 10 dni. Oni Germanie, wrogowie całej Słowiańszczyzny. Wy, – powiada jesteście Słowianie [...].

My Słowianie, wolimy oddać miasto Słowianom, zakończył generał Langner. [...]

W ciągu nocy obie strony sprecyzują na piśmie warunki kapitulacji, a jutro rano nastąpi spotkanie, celem ustalenia tekstu. W tym już nie brałem udziału.

(cyt. za: R. Szawłowski, *Wojna polsko-sowiecka 1939*, t. 2, Warszawa 1996, s. 171–172, 174–175).

1 Władysław Langner (1896–1972) – generał Wojska Polskiego od 1932 r., dowodził obroną Lwowa we wrześniu 1939 r., po zakończeniu II wojny światowej przebywał na emigracji w Wielkiej Brytanii.

Komentarz historyczny

Dowództwo Obrony Lwowa skapitulowało przed wojskami sowieckimi 22 września 1939 r. po wielu dniach walk z dwoma agresorami. Rozpoczęła się okupacja miasta. Zajmujących Lwów żołnierzy ostrzeliwali jeszcze z budynków pojedynczy obrońcy. Już w pierwszych dniach Sowieci dopuścili się licznych zbrodni na ludności miasta oraz polskich żołnierzach i policjantach.

RELACJA

JERZEGO TADEUSZA ZARĘBSKIEGO,
HARCERZA I OBRONCY LWOWA,
22 WRZEŚNIA 1939 R.

Przez wychodzące na północ okna pokojów widzieliśmy dymy dogasających pożarów, spowodowane bombardowaniami. Wokół wciąż słychać było pojedyncze strzały z broni ręcznej i sporadyczne wybuchy granatów. Nagle u wylotu naszej uliczki zobaczyliśmy skradającą się [...] grupę dziwnie wyglądających, obcych żołnierzy. Ich wygląd z jednej strony śmieszył, z drugiej zaś [...] przejmował grozą. Szli ubrani w krótkie, sięgające do kolan i postrzępione u dołu w bezładne frędzle, ni to płaszcze, ni to kurtki w kolorze brudnej gliny. W rękach trzymali wysunięte przed siebie karabiny, kształtem przypominające nasze pocziwe lebele¹, które zamiast pasów naramiennych miały sznurki, zaś na lufy nasadzone długie piki². Wojownicy ci szli powoli – coraz przystając i z niepokojem rozglądając się na wszystkie strony – a za każdym odgłosem wystrzału przypadali do ziemi, aby po chwili wstać i wędrować dalej w głąb nieznanego i nieprzyjaznego grodu (miasta).

(cyt. za: „Karta” 2007, nr 51, s. 73)

Pytania

- 1 ▶ Jak wyglądało umundurowanie żołnierzy sowieckich zajmujących Lwów?
- 2 ▶ W jaką broń byli wyposażeni żołnierze wkraczający do miasta?
- 3 ▶ Jakie emocje towarzyszyły Jerzemu Zarębskiemu, gdy przyglądał się wchodzącym do miasta wrogim żołnierzom?
- 4 ▶ Czego obawiali się sowieccy żołnierze zajmujący Lwów 22 września 1939 r.?

1 Karabin Lebel – broń powtarzalna skonstruowana w 2 połowie XIX w. we Francji; po odzyskaniu niepodległości przez Polskę wiele lebeli znalazło się na wyposażeniu Wojska Polskiego.
2 Chodzi o długie, cienkie bagnety montowane do luf sowieckich karabinów.

Komentarz historyczny

Antoni Żurowski był zawodowym żołnierzem Wojska Polskiego. W momencie ataku sowieckiego w 1939 r. dowodził, w stopniu majora, jednym z batalionów Korpusu Ochrony Pogranicza, formacji zbrojnej powołanej w celu ochrony wschodnich granic Rzeczypospolitej. Batalion Żurowskiego w pierwszych dniach inwazji ZSRS na Polskę stawiał zacięty opór atakującym, a później walczył między innymi w bitwie pod Wytycznem² 1 października 1939 r.

Pytania

- 1 ▶ Jak Sowietzi postąpili z rannymi żołnierzami polskimi po bitwie pod Wytycznem?
- 2 ▶ Jak oceniasz opisane postępowanie Sowietów wobec rannych, bezbronných żołnierzy polskich?
- 3 ▶ Jaką rolę w opisanych wydarzeniach odegrali miejscowi Ukraińcy, o których wspominał Antoni Żurowski?
- 4 ▶ Jakie były wszystkie wymienione w tekście przyczyny tak znacznych strat po stronie polskiej po bitwie pod Wytycznem?

WSPOMNIENIA

ANTONIEGO ŻUROWSKIEGO, UCZESTNIKA WALK OBRONNYCH NA WSCHODZIE POLSKI, POCZĄTEK PAŹDZIERNIKA 1939 R.

Po boju [pod Wytycznem], bolszewicy nakazali ludności zebrać z pól poległych i rannych i pozwozić [ich] na plac przed Domem Ludowym. Rannych polecili wnieść do Domu Ludowego, gdzie zamknęli ich na klucz, nie udzielając żadnej pomocy lekarskiej. Pozamykali również okiennice, aby nikt nie mógł wydostać się ze środka. Dopiero w poniedziałek 2 października 1939 r. zjechała z Włodawy¹ sowiecka kolumna sanitarna, niby w celu udzielenia rannym pomocy lekarskiej. Oczywiście wszyscy ranni zmarli już z upływu krwi. Poległych i zmarłych z ran żołnierzy polskich obdarto z mundurów, a dokumenty złożono na stos i spalono. Umundurowaniem podzielili się żołnierze sowieccy i miejscowi Ukraińcy. [...]

Zarówno żołnierze bolszewicy, jak i miejscowi Ukraińcy mścili się na bezbronných, wziętych do niewoli, żołnierzach polskich. [...]

Ogółem straty polskie w boju pod Wytycznem wyniosły 93 poległych w walce, zmarłych z ran, na skutek nieudzielenia im pomocy lekarskiej, zamordowanych i rozstrzelanych po zakończeniu walk.

Straty sowieckie jako strony atakującej musiały być proporcjonalnie wyższe – stąd wściekłość i zemsta nad bezbronnými.

(cyt. za: A. Żurowski, *W walce z dwoma wrogami*, Warszawa 1991, s. 136–137).

1 Włodawa – miasto powiatowe, położone we wschodniej części województwa lubelskiego II Rzeczypospolitej.

2 Wytyczno – wieś położona w województwie lubelskim II Rzeczypospolitej.

Komentarz historyczny

Miasto Brześć nad Bugiem było przed wojną stolicą województwa poleskiego II Rzeczypospolitej, którego najważniejszym punktem obrony była twierdza z systemem licznych fortów. Niemcy z wielkim trudem zdobyli fortyfikacje brzeskie w trzecim tygodniu września 1939 r., a następnie przekazali twierdzę wraz z miastem w ręce sowieckie. Nastąpiło to podczas opisanej przez niemieckiego korespondenta parady wojskowej.

Pytania

- 1 ▶ Co mogło być przyczyną świętowania obu armii 22 września 1939 r. w Brześciu nad Bugiem?
- 2 ▶ Co mógł symbolizować uścisk dłoni obu generałów?
- 3 ▶ Jak sądzisz, dlaczego Niemcy przekazali miasto wraz z twierdzą w ręce sowieckie?

RELACJA

NIEMIECKIEGO KORESPONDENTA
WOJENNEGO KURTA FROWEINA
Z BRZEŚCIA NAD BUGIEM,
22 WRZEŚNIA 1939 R.

Pod łopoczącą na wietrze [...] flagą wojenną Rzeszy stali generałowie – niemiecki i sowiecki [...] Niemiecka orkiestra wojskowa, która uplasowała się na wprost trybuny obok orkiestry sowieckiej, zaintonowała niemieckiego marsza. [...] Następnie niemiecki generał z upoważnienia Führera¹ przekazał Sowiecom w krótkich żołnierskich słowach miasto oraz twierdzę Brześć nad Bugiem. Obaj podali sobie dłonie.

(cyt. za: „Karta” 2007, nr 51, s. 70–71)

1 Führer – tytuł, którego używał Adolf Hitler jako przywódca III Rzeszy.

Komentarz historyczny

Tajne protokoły dołączone do traktatu o przyjaźni i granicach między Niemcami a Związkiem Sowieckim z 28 września 1939 r. modyfikowały i doprecyzowały postanowienia z 23 sierpnia 1939 r. Podpisane już po upadku Warszawy dokumenty wprost mówiły o nowych granicach obydwu mocarstw. Zarówno sam traktat, jak i utajnione protokoły, podpisali w imieniu swoich rządów Joachim von Ribbentrop, minister spraw zagranicznych III Rzeszy oraz Wiaczesław Mołotow, ludowy komisarz spraw zagranicznych ZSRS.

Pytania

- 1 ▶ Któremu państwu, w myśl tego traktatu, miała przypaść kontrola nad województwem warszawskim i lubelskim?
- 2 ▶ Które z mocarstw, w myśl zawartego traktatu, miało kontrolować większość terytorium Litwy?
- 3 ▶ Jakie zagrożenie dla Polaków wiązało się z postanowieniami zawartymi w drugim z cytowanych protokołów?

DWA UTAJNIONE PROTOKOŁY

DODATKOWE DO TRAKTATU O PRZYJAŹNI I GRANICY, ZAWARTEGO MIĘDZY ZWIĄZKIEM SOWIECKIM A NIEMCAMI 28 WRZEŚNIA 1939 R.

Protokół nr 1:

Niżej podpisani Pełnomocnicy¹ stwierdzają zgodę Rządu Niemieckiego i Rządu ZSRR odnośnie do następującego:

Podpisany dnia 23 sierpnia 1939 r. tajny protokół dodatkowy² zostaje zmieniony [...] w ten sposób, że obszar państwa litewskiego wchodzi w sferę interesów ZSRR, podczas, gdy z drugiej strony Województwo Lubelskie i część Województwa Warszawskiego wchodzi w strefę wpływów Niemiec. Z chwilą, gdy rząd ZSRR poczyni specjalne kroki na terytorium litewskim, celem ochrony swoich interesów, to w celu naturalnego i prostego przeprowadzenia granicy obecna litewsko-niemiecka granica zostanie zweryfikowana w ten sposób, że terytorium litewskie, które leży na południowy zachód od linii zaznaczonej na mapie, przypadnie Niemcom. [...]

Protokół nr 2:

[...] Obie strony nie będą tolerowały na swoich obszarach żadnej agitacji³ polskiej, oddziałującej na tereny drugiej strony. Wszelką tego typu agitację będą na swoich terenach likwidować w zarodku i będą informować się wzajemnie o wskazanych dla tej działalności środkach.

(dokumenty cyt. za: *Katyń. Dokumenty zbrodni*. t. 1: *Jeńcy nie wypowiedzianej wojny, sierpień 1939 – marzec 1940*, red. i oprac. W. Materski i in., Warszawa 1995, s. 112–113).

- 1 Joachim von Ribbentrop, minister spraw zagranicznych III Rzeszy i Wiaczesław Mołotow, ludowy komisarz spraw zagranicznych ZSRS.
- 2 Tajny protokół dołączony do paktu Ribbentrop–Mołotow z 23 sierpnia 1939 r.
- 3 Agitacja – publiczne głoszenie określonych ideologii, haseł lub poglądów.

Komentarz historyczny

Referat Wiaczesława Mołotowa miał za zadanie poinformować Radę Najwyższą ZSRS o dotychczas prowadzonej przez Związek Sowiecki polityce zagranicznej, począwszy od sierpnia 1939 r. Jednym z głównych tematów poruszonych przez komisarza była sprawa likwidacji państwa polskiego.

Pytania

- 1 ▶ Do jakiego wydarzenia z historii Polski odwołuje się Wiaczesław Mołotow, obraźliwie nazywając Polskę „pokracznym bękartem traktatu wersalskiego”?
- 2 ▶ Jak uważasz, dlaczego Wiaczesław Mołotow w swym referacie wyolbrzymia opór polskiego wojska w 1939 r.?
- 3 ▶ Jakie narodowości zamieszkiwały wschodnie tereny Rzeczypospolitej, przyłączone do ZSRS w 1939 r.?

REFERAT

LUDOWEGO KOMISARZA SPRAW ZAGRANICZNYCH WIACZESŁAWA MOŁOTOWA, WYGŁOSZONY 31 PAŹDZIERNIKA 1939 R. PODCZAS POSIEDZENIA RADY NAJWYŻSZEJ ZSRS¹

Towarzysze deputowani!

[...] należy wskazać na fakt militarnej klęski Polski i rozpadu państwa polskiego. Koła [polityczne] rządzące Polską chętnie się trwałością swego państwa i potęgą swojej armii. Okazało się jednak, że wystarczyło krótkie uderzenie na Polskę najpierw wojsk niemieckich, a następnie Armii Czerwonej², by nie pozostało nic po tym pokracznym bękarcie traktatu wersalskiego. [...]

W toku działań bojowych Armii Czerwonej, w toku posuwania się naszych jednostek wojskowych doszło także do poważnego starcia z oddziałami polskimi, były zatem i ofiary. [...]

Do ZSRR zostało przyłączone terytorium o rozmiarach równych wielkiemu państwu europejskiemu. [...] W ten sposób przyłączone do nas obszary zachodniej Ukrainy³ i zachodniej Białorusi⁴ zajmują 196 tysięcy kilometrów kwadratowych, zaś ludność liczy około 13 milionów osób, w tym Ukraińców ponad 7 milionów, Białorusinów 3 miliony, Polaków ponad milion, Żydów więcej niż milion.

(cyt. za: *Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów 17 września 1939 r.*, t. 1: *Geneza i skutki agresji*, red. W. Włoszczak, Warszawa 1994, dok. nr 157, s. 325-331)

1 Rada Najwyższa ZSRS – formalnie najwyższy organ władzy ustawodawczej w ZSRS.
2 Armia Czerwona (właściwie: Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona) – powszechnie używane, także w oficjalnych dokumentach, określenie sił zbrojnych ZSRS.
3 Zachodnia Ukraina – tutaj: propagandowe, sowieckie określenie na południowo-wschodnie tereny II Rzeczypospolitej, zamieszkałe także przez ludność ukraińską.
4 Zachodnia Białoruś – tutaj: propagandowe, sowieckie określenie na północno-wschodnie tereny II Rzeczypospolitej, zamieszkałe także przez ludność białoruską.